

Etologie aneb mravosloví

Stanislav Komárek

Řecké slovo *étos*, značící mrav, zvyk, obyčej, obvyklý úzus lidského konání, bylo použito pilným slovotvůrcem Ernstem Haeckelem k označení biologického oboru, který se zabývá sledováním chování a jednání zvířat ve smyslu německého *Verhaltensforschung*. To je z jedné strany zcela oprávněné, protože sledováním „mravů“ a chování zvířat i člověka uvidíme tisíc a jednu legitimní podobnost, z druhé strany zavádějící, neboť tím vzniká implicitní dojem, že recept na „dobré mravy“ lze získat *lege artis* prováděnými etologickými pozorováními, v lepším případě lidí, v horším třeba mravenců. Etika, další disciplína odvozená od téhož slovního kořene, je však nauka po výtce normativní, nikoli popisná. Etologie zajisté ukazuje, že se ve všech společnostech přítomné doby (a dodejme, že i těch minulých), více či méně kradlo. To by mělo vést nikoli k legalizaci krádeží, ale s vědomím si lidského podílu na obecné primátí nenechavosti k poznatku, že adekvátním trestem za odcizení řekněme kila třešní není šibenice, ale dejme tomu pět ran lískovkou na holou. Etologové by se měli uvědomit, že lidskou přirozeností je „být kulturní“, být to vypadá v každé společnosti dosti diametrálně jinak. Etikové, kteří občas chtějí po etologických nějakou referenci o „lidské přirozenosti“, by naopak měli pomyslet na jev jménem sociomorfní modelování v biologických disciplínách – že totiž každá společnost vykládá živou přírodu analogně k fungování sebe samé a je tudíž pravděpodobné, že dostanou údaje, které se točí v sebezpotvrzujícím cyklu. Pak teprve může být znalost etologie, lidské i zvířecí, pro etiku určitým obohacením. Kdybychom porovnávali mravy různých kultur, byl by jejich společný jmenovatel velmi hubený – všechny nějak (velmi různě) regulují sexualitu a všechny nějak penalizují bezdůvodné zabití dospělého jedince vlastní skupiny. Všechny však mají nějaký systém regulí, činící z člověka do určité míry „opus contra naturam“, a jimž je nutno se pracně učit,

podobně jako třeba uklízení – všeobecný primátí zvyk velí vše rozkramařit a pak od toho utéct. Etologie z pochopitelných důvodů od svého samého počátku uchvacuje nejen úzký okruh vědců, ale celou širokou veřejnost. Její poznatky jsou v příslušně zjednodušené a zpopularizované formě náhradou za zvířecí bajky minulých dob, podobně jako rekonstrukce dinosaurů nahradily starodávné báje o dracích. Zauvidět náhle v chování a osudech divokých hus či šimpanzů obraz sebe samých je pro nás nesmírně důležité. Dobře ze svých vídeňských let pamatuji, jak zoologický ústav tamní univerzity přijímal na etologii přes sto diplomantů ročně a chovy cichlid i divokých husí praskaly ve švech. Konrad Lorenz, jeden z praoteců oboru, byl nesmírně charismatickou osobou a tůhl mládež v hejnech. To, že jsem mu, jako staříkovi blízkému hrobu, ale stále ještě s velkým osobním vyzářováním, měl možnost podat po jedné z jeho posledních veřejných přednášek ruku, podnes studenty více zaujímá než mnohé školské moudro, které jim přednáším. Jeden článek a tři recenze tohoto čísla se zabývají jeho aktivním angažmá v německém nacionálním socialismu – nevzniká zde jen otázka, zda lze věřit starému nacistovi přednášku o tom, jak a co dělají řekněme kavky (to až do důkazu opaku lze), jako spíš o tom, jak a kde začíná a končí věda a ideologie a jaký je jejich vztah. Nejkontroverznější Lorenzova práce o tzv. autodomestikaci člověka z r. 1943 – *Angeborene Formen moglicher Erfahrung* – se připravuje k vydání v českém překladu s komentářem. Tomuto tématu zde nemůže být věnováno více místa, ale je s podivem, jak Lorenz dlouho po své smrti stále ještě rozrušuje nadšením i odporem myslí řady lidí, zatímco třeba Niko Tinbergen, zajisté stejně dobrý etolog a navíc ještě opatřený liliově bělostným kádrovým posudkem s odbojářskou minulostí, ale bez Lorenzova blahého i neblahého charismatu, je dnes jen jednou z mnoha položek ve skříni s vycpaninami dějin vědy. Etologie je samozřejmě starší, nežli to, co založili Lorenz s Tinbergem a von Frischem ve třicátých letech. Skutečnost, že při zběžném vyslovení či v myslí prostších lidí se mohou slova „etologie“ a „ekologie“ plést, není až tak úplnou kontradikcí – obě disciplíny vznikaly společně a v myslí starší generace svých zakladatelů, řekněme Darwina a Brehma, vlastně splyývaly v jedno – šlo o to, nahlížet druh jinak než jen z pohledu statické systematiky, tak, jak ve svém prostředí skutečně žije – starší doba shrnovala oboje pod termín „bionomie“ a hranice mezi oběma obory je místy plynulá dosud. Klasická etologie tinbergenovsko-lorenzovského typu, která je v současnosti neprávem pocítována jako cosi zastaralého a odumírajícího, je významná ještě jedním svým aspektem – je totiž posledním živým výběžkem klasické německé biologie ve smyslu Goethově či později Portmannově, která upřednostňuje pozorování a nezasa-

hující nazírání oproti např. intervencím fyziologických experimentů jakožto adekvátnější způsob poznání živých bytostí (obvykle bývá přehlížen Portmannův přínos k etologii, ale jeho kniha *Das Tier als soziales Wesen* z roku 1953 patří k nejzajímavějším a okolnost, že Lorenze po válce svou přímluvou „sblížil“ s německou Společností Maxe Plancka, také není bez významu, ač za to od něj samého mnoho vděku nesklidil).

Kdybychom měli jen vyjmenovat všechny odborné i populární knižní publikace o etologii, co jich ve světě kdy vyšlo, dobrali bychom se jistě tisíců. Kupudivu postřehneme spíše u kosů hnízdících na naší zahrádce to, čeho si ve vlastní rodině nevšimneme a u Papuánců na Nové Guineji nám dojdou věci, které jsme nepochopili v rodném městečku. Proto etologie tolik táhne a těší se po právu zájmu přírodovědných i humanitních vědců i celého zástupu jiných interestů.